
BAROKNI PUTOPIS

Putopis misionara, vojnika i političkih putnika

Ivan Pederin, Zadar

UDK: 82.09-992 "15/16" : 266

Pregledni članak

Primljeno 6/2001.

Sažetak

Ovaj prilog opseže niz putopisa iz različitih književnosti. Ponajprije, tu je djelo Inke Garcilasa de la Vege, sina španjolskog vojnika i inkaičke princeze, koji je opisao upravo osvojeni Peru; potom, to su putopisi misionara i vojnika, obično anegdotizirani, često napisani u kršćanskome doktrinarnom stilu, s jedne strane bliski memoarima, a s druge pikarskom romanu, no u svakom slučaju prožeti svjješću o univerzalnosti španjolskoga kolonijalnog carstva. No tu su i putopisi skromnih redovnika misionara koji pišu o svim teškoćama propovijedanja Evandjelja u animističkoj Africi, bez znanja jezika i u sjeni kolonijalne vlasti. Nađe se i poneki putopis o Indiji, koji opisuje Indiju kao zemlju bujnog vjerskog života bliskog kršćanstvu, s jedne strane, ali i animizmu, s druge, a u svakom slučaju bez oštre granice između ova dva temeljna doživljaja Boga. Nađe se naposljetku i poneki putopis pisca koji pokušava shvatiti svijet, a taj je svijest pun gusara i gotovo fantastičnih pustolovina, sličnih onima koje ćemo naći u Cervantesovim *Novelas ejemplares*. Napokon, u razdoblju baroka nalazimo i začetke putopisa čisto kulturnog značenja. To su putopisi po Italiji, koji će odigrati ulogu u europskom graditeljskom klasicizmu.

U razdoblju o kojem je riječ duhovni život Europe prožima Tridentski sabor, no ona istodobno nastoji srediti vrlo uzbudljive dojmove i vijesti o zemljopisnim otkrićima u XVI. stoljeću. Doba je konzervativno, a lice stoljeća okrenuto je unatrag, što se očituje u proučavanjima arhiva ili raspravi oko isprava francuskih benediktinaca; mletačka vlast reorganizira svoju upravu u Dalmaciji, zbog čega prepisuje statute i sređuje pismohrane.¹

¹ Ivan Pederin, *Povijest arhiva i muzeja u Dalmaciji*, Zadarska smotra, god. XLV (1996.), br. 1-3, str. 87-121; Isti, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409.-1797.)*, Dubrovnik, 1990., str. 3-115.

1. OSVOJENI PERU

Putopisne vijesti iz prekomorja imaju također karakter pogleda unatrag, poput *Comentarios reales* španjolskoga pisca El Inke Garcilasa de la Vege. Pisac se rodio u Cuzcu u Peruu, 1539., a umro je u Córdobi u Španjolskoj 1616. Bio je sin španjolskog kapetana Garcije Lassa de la Vege i inkaičke princeze Isabel Chimpu Ocllo, rođakinje cara Atahualpe. Garcia Lasso de la Vega sudjelovao je u osvajanju Perua, pa je od 1553. do 1556. godine bio guverner Cuzca. Bio je u rodu sa španjolskim renesansnim pjesnikom Garcilasom de la Vegom, pa s pjesnikom Iñigom Lópezom de Mendozom, markizom od Santillane (1398.-1458.), s pjesnicima Jorgeom i Gómezom Manriqueom (1440.?-1479., odnosno 1412.-1497.). Inca Garcilaso zvao se punim imenom Garcilaso de la Vega y Suárez de Figueroa. U početku je bio vojnik, onda je stekao dosta dobru književnu naobrazbu, da bi na kraju postao svećenikom i napisao *Comentarios reales*, koji su objavljeni u Lisabonu godine 1609. O njegovu životu može se još reći da njegov otac nikad nije oženio njegovu majku, a poslije će je i napustiti i oženiti se Španjolkom, zbog čega je Garcilaso patio i uvijek posjećivao majku. No kad je 1561. otišao u Španjolsku, imao je podršku očeve rodbine, između ostalih i generala Alonsa Fernández de Córdobe y Suáreza, koji je bio španjolski grande, pa kapetana Alonsa de Vargasa. Kao vojnik služio je pod don Juanom od Austrije i stekao čin kapetana. Poslije je živio u Andaluziji, u Montilli i Sevilli, te na posljetku u Córdobi; naučio je talijanski (toskanski) i latinski.² Garcilaso je u *Proemio al lector* napisao da je živio u Cuzcu, koji je peruanski Rim, i da u knjizi izvješćuje o pisanim izvorima koje je u Peruu čitao. Pritom je možda i pretjerao, no sasvim je sigurno da je mnogo toga doznao iz usmene predaje, od svoje majke i njezinih rođaka. Otkriće Perua i pokršćavanje smatra vrlo važnim događajem, kojim su Inke i ostali Peruanci spašeni od animizma. Djelo dakle nije put u nepoznato, osobna pustolovina, nego učeno djelo koje se temelji na izvorima, što spada u ukus doba.

Garcilaso je najprije izvijestio o jeziku kečua, koji se govori u Cuzcu. Navodi da taj jezik nema nekih suglasnika koje ima španjolski, a da se značenje riječi mijenja već prema tome da li se neki slogovi izgovaraju labijalno, palatalno ili guturalno. Riječ je ista, ali se njezino značenje mijenja izgovorom slogova. Opisao je nadalje naglašavanje i pokazao da jezik kečua nije barbarski, dokazujući to akcenatskim sustavom. Opisao je kako je znao i umio i fonološki

² Augusto Cortina, *Inca Garcilaso*, (uvod izdanju) *Comentarios reales*, Madrid, 1976.

sustav jezika kečua, a onda se iskazao Indijancem. Opisao je fleksiju jezika kečua, i dodao da su španjolski isusovci učili taj jezik kako bi mogli širiti vjeru. Odmah potom uvjerava čitatelja da ne postoji više svjetova, nego samo jedan, odnosno jedna zemlja, koja se dijeli samo po podnebljima. Garcilaso dakle nastoji približiti pojmovno Peru španjolskom čitatelju i uključiti ga u njegov obzor čitateljskog očekivanja.

Govoreći o Peruu, opisao je cara Atahuallpu kao tiranina. Objašnjava i vjeru Inka, koji su se smatrali sinovima Sunca, pa su i u govoru uvijek spominjali "svog oca Sunce". To su smjeli izgovoriti samo Inke, nipošto pripadnici pokorenih naroda. Ako bi tko od njih to izrekao, taj se čin smatrao svetogrđem. Sunce je poslalo na zemlju svojega sina i kćer da Inkama dadu zakon i da ih nauče poljodjelstvu, gradnji kuća i svemu ostalome. Mjesec su Inke smatrali Sunčevom sestrom, pa su se stoga u carskim obiteljima uvijek ženili brat i sestra, kako bi očuvali čistoću krvi i potomstvo Sunca i Mjeseca, te kako ne bi bilo trvenja i borbi oko nasljeđivanja prijestolja.

De la Vega potom opisuje zakone i ustroj carevine. Inke nisu poznavali kazne zapljene dobara, nego smrtnu kaznu, koja se izricala osobito u slučajevima pobuna. Zaplijeniti krivcu zemlju, a ostaviti ga na životu, značilo bi otvoriti mu mogućnost za daljnje zločine i pobune. Kad bi osvojili neku zemlju, nikad ne bi ondje ostavljali domaće knezove, nego bi slali svoje, da tom pokrajinom upravljaju. Sudac nije smio arbitrirati zakonom, nego ga je morao bez pogovora provesti u djelo; arbitrirati, značilo je dovoditi zakon u pitanje. Zakoni su bili vrlo strogi, ali jedinstveni na području gdje su živjeli mnogi narodi, različitih jezika. Nitko nije smio imati vlastitih zakona. Zakoni su bili strogi, da bi se iskorijenila nedjela, jer su nedjela i grijesi bili uzrokom zla koja su spopadala zemlju. Izvršenja smrtnih osuda bila su bogougodna djela. Sudovi su imali nekoliko stupnjeva i protiv njihovih odluka bila je dopuštena žalba. Garcilaso je tako, opisujući duh zakona, opisao i mentalitet naroda koji je te zakone uspostavio.

Potom je opisao hram Sunca s balzamiranim tijelima careva, koji su se smatrali sinovima Sunca, te likove Sunca i Mjeseca, kao i likove manjih božanstava, koja su smatrana slugama Sunca, a odgovarali su im pojedini planeti. Prepričao je mitologiju Inka, kako je prvi Inka bio Mancu Cápacu, koji se smatrao sinom Sunca; mitologiju je "posjedovao" sloj svećenika i filozofa, kojem je pripadalo i pravo njezina tumačenja; u svetom području sagrađen je hram Sunca, u koji je neprestano valjalo donositi zlato. De la Vega potom pripovijeda kako u hramu prebivaju svete djevice i muškarci kojima je bio zabranjen odnos sa ženama. Svi su oni morali biti posve čiste

kraljevske krvi, jer su samo takvi mogli služiti Suncu. Djevice koje su služile u hramu nitko nije mogao vidjeti, jer su živjele posve odvojene od svijeta. Hramovi, koje je Garcilaso potanko opisao, bili su prebogato opremljeni zlatom, pa će ih Španjolci temeljito opljačkati. Umrle careve Inke su balzamirali i pokapali ih zajedno s njihovim najdražim slugama i ženama, koji su rado išli u smrt jer su vjerovali u ljepši zagrobni život. Balzamirana tijela careva donošena su u hram Sunca, gdje su im prinošene mnoge žrtve.

Inke su imali dobro organiziran sustav pošta, s teklićima koji su usmeno prenosili naredbe; one su morale biti vrlo jednostavne da ih ne bi zaboravili ili izobličili. Inke, naime, nisu poznavali pisma. U slučaju pobuna ili ustanaka vijesti su se prenosile paljenjem vatre i dimnim znakovima. Računali su uz pomoć niti i čvorova. Usmeno pjesništvo, koje je opjevalo povijest Inka, bilo je vrlo razvijeno i imalo je svoje značenje u stvaranju i razvijanju tradicije i državne svijesti. Njegovali su ga svećenici i plemići, no oni su se na svečanostima služili čvorovima i nitima kao sredstvom priopćivanja. Garcilaso je opisao izgled Cuzca i okolice, s najvažnijim građevinama i cestama, što njegovom povijesnom djelu daje putopisni karakter. Kazao je ponešto i o graditeljskoj vještini Inka, koji, primjerice, nisu poznavali lûka, organizaciju graditelja i njihovu hijerarhiju. Napisao je nešto o načinu na koji su mljeli kukuruz, zapravo ga gnječeći kamenom u obliku polumjeseca. Prikazao je njihovo poljodjelstvo i kulture koje su uzgajali, potom kulture poput vinove loze, koje su uveli Španjolci.

Napokon je opisao kako je Francisco Pizarro osvojio Peru, i poginuo u državom udaru. Napadači su ušli u njegovu palaču i zatvorili sva vrata, a onda su napali njega i njegovu prilično malobrojnu pratnju. Sam Pizarro, kojem je onda bilo 65 godina, hrabro se i dugo borio sabljom protiv nadmoćnih i brojnijih napadača. Kad je smrtno ranjen, tražio je ispovjednika, a kako ispovjednika nije bilo, uzeo je križ i umro ljubeći ga. Pizarra Garcilaso opisuje kao čovjeka koji je uveličao i obogatio krunu. Slijedile su borbe dviju stranaka među Španjolicima u Peruu, u koje su se uskoro uključili i Indijanci, lativši se oružja. Napokon je Garcilaso opisao i smaknuće posljednjeg princa Inka, koji se na stratištu držao hrabro i dostojanstveno. Umro je međutim kao kršćanin i nije se pokušao vratiti staroj vjeri.

Garcilaso ovim djelom nastavlja putopise Cieze de Leona i drugih, ali ih nadopunjuje i daje im povijesnu dimenziju, kaže više i bolje jer je s jedne strane bio bolje obrazovan od Cieze, a s druge je i mnoge stvari bolje poznao jer je bio rođen u Cuzcu, i to kao sin princeze Inka. S njegovom knjigom putopis se približava povjesnici više negoli ijedan prije njega, što putopisu daje dostojanstvo i

drugačiju dimenziju. Osim toga, u tom se djelu pojavljuje ličnost pisca kao učenog čovjeka i istodobno kao osobitog poznavatelja mjesnih prilika, budući da je za zemlju koju opisuje vezan rođenjem i indijanskim porijeklom. Garcilaso sam ipak nije ni na koji način sudjelovao ni u kakvim borbama ili povijesnim događajima, pa njegovo djelo nema memoarski karakter.

2. PUTOPISI MISIONARA I VOJNIKA

Jedan zanimljivi putopis potječe iz pera Pedra Ordóñeza de Ceballosa. To je *El viaje del mundo*, knjiga koja je kao i ostali manje ili više autentični putopisi godinama služil zemljopiscima i povjesničarima kao izvor za upoznavanje novootkrivenih zemalja ili zemalja koje će tek biti otkrivene. Autor je bio vojnik, koji će poslije postati svećenik. Proveo je 34 godine na putovanjima, pa je napisao svoju autobiografiju koja je izdana u Madridu godine 1616. Pisao je u doba kad je Amerika već bila otkrivena i kolonizirana, nije igrao znatnije uloge u vojnim ili političkim krugovima Amerike ili u takvim krugovima vezanim za Ameriku, bio je pustolov i vojnik. Započinje svoju autobiografiju sonetom u kojemu zahvaljuje Bogu što se vratio u domovinu poslije toliko lutanja. Sonet je prožet pobožnošću i sviješću o prolaznosti života, što ga stavlja u okvir barokne književnosti i pobožnosti. Sonet izražava i osjećaj umora nakon toliko burnih doživljaja. Drugi uvodni sonet je autobiografski, govori o ličnosti pisca koji je obišao čitav svijet; spoznaje koje je stekao ures su njegove ličnosti, ali ujedno i razlog njegovu umoru. Putopis XVI. stoljeća govori o slavnim osobama, kakva je ona Hernana Cortésa. No taj junak koji je ostvario nevjerovatne pothvate književno je djelo Bernala Diaza del Castilla i drugih koji su o njemu pisali. Kod Ordóñeza se pojavljuje posve drugačiji lik, moralizirani lik pobožnog čovjeka koji živi pod teretom uspomena svojega pustolovnog života. U njegovu se djelu stoga, prvi put u putopisnoj književnosti, susreće piščeva svijest o samome sebi, njegovo JA, koje je sačinjeno od bujnih pustolovina i putovanja.

U *Prólogo al lector* kaže da je odlučio napisati autobiografiju u slavu Božju, uspoređujući sebe s uhodama koje je Mojsije bio odaslao kad je stigao nadomak Obećanoj zemlji. Kao što je Mojsije poslao uhode, Isus je poslao njega, pisca, kao hodočasnika u svijet, kad mu je bilo samo devet godina. Autorov doživljaj života je kršćanski, on se osjeća hodočasnikom u svijetu u kojem je sve prolazno. Nabraja zemlje u kojima je bio, a to je gotovo čitav svijet, i dodaje da te uspomene ne piše kako bi se pohvalio, nego na slavu Gospodnju,

pozivajući se pritom na Cicerona, koji je opominjao čitatelje da ne budu hvastavi, što ujedno potvrđuje njegovu naobrazbu. U prvom poglavlju piše kako je Julije Cezar napisao svoje memoare ne da bi se pohvalio, nego da bi dao primjer svim onima koji su se željeli posvetiti vojnom pozivu. Potom Ordóñez započinje svoj životopis, rođenjem u andaluzijskom gradu Jaénu i školovanjem kod isusovaca. Vojnikom postaje od nevolje. Opis djetinjstva izražava njegovu želju da se proslavi i opravda svoje postupke, što je svojstveno autobiografiji; općenito djetinjstvo je polazište za autobiografiju.³ Ratnom galijom odlazi na Kretu, gdje će se susresti s Turcima, ali ne u boju; opisuje turske brodove koji stižu s tributima iz Aleksandrije. Opis istočnog Sredozemlja povremeno prekida izravnim obraćanjem čitatelju, kojemu se obraća didaktički i prije svega pobožno, pa tako svoje prvo putovanje završava opisom hodočašća u Jeruzalem, kojim nastoji dati oblik i jedinstvo svojoj autobiografiji.⁴ Autor opisuje sve pojedinosti svetih mjesta, svako mjesto gdje je Isus bio, gdje su ga udarali, gdje ga je majka prvi put vidjela s križem na leđima, gdje je zaklan sveti Jakov i sl. To je značajka ranokršćanskog putopisa, čija se tradicija pokazala veoma postojanom i teško je naći književnu tradiciju koja će biti postojanija od ove. Usporedo s naglašavanjem kršćanskog duha i tradicije ide i osuda islama i Židova, koje opisuje kao licemjere, lopove i varalice. Tu se ostvaruje doktrinarni stil, čest u autobiografiji.

Taj kršćanskodoktrinarni stil provlači se kroz cijelu autobiografiju, te postaje čvrstom točkom kod opisa brodoloma na putu prema Americi. Autor je nakon brodoloma dospio na neki pusti otok na kojem nije bilo ni drvca, pa se sa svojima prehranjivao ribom. Potom je opet u Sevilli i putuje u Francusku na brodovima što trguju žitom. Ordóñez svoj putopis piše kao kroniku, što je karakteristično za staru autobiografiju, što znači da ne pripovijeda o događajima između putovanja. Doživljaji s putovanja nižu se jedan za drugim i ostavljaju dojam preopterećenosti, karakteristične za baroknu književnost. Ova putopisna autobiografija prekrcana je događajima, ona je anegdotizirana, ali u njoj ipak nema pogleda u vlastitu dušu i savjest, što je inače značajka autobiografije kakva je primjerice ona svete Tereze Avilske, naslovljena *Vida*. No zato Ordóñez opisuje jedan neobično konkretni svijet, koji je k tome i

³ Georges May, *L'Autobiographie*, Paris, 1979., str. 42 i 167. Autobiografija nije jasno omeđena u odnosu na memoare i roman, str. 128.

⁴ G. May, op. cit., str. 59.

posve nečovječan. Autor se sam stavlja na čelo toga svijeta⁵ u želji da sredi uspomene na svoj život i da ih učini vjerodostojnima. Tako opisuje kako je na nekom otoku Karipskog mora susreo nekog Portugalca kojeg su Indijanci bili zarobili, pa je on s njim ostao i oženio se s kćeri *cacique* koji ga je zarobio. Dobar dio događaja koje opisuje su oružani sukobi na moru i kopnu, nikad ratovi. U tim sukobima nema svijesti o španjolskoj naciji, kolonijalnom carstvu, kršćanstvu ili nekom poslanju, ne ističe se hrabrost i nepobjedivost španjolske vojske. Priznaje hrabrost engleskog gusara Francisa Drakea, te ga opisuje kao vitešku i otmjenu osobu. No autor isto tako često izražava sućut prema siromašnim i bijednim Indijancima, premda tu i tamo opisuje i sukobe s njima. U ovome djelu, osim negativne slike Židova i Arapa, nema shematizirane slike neprijatelja kao lošeg ili niskog čovjeka. Neprijatelj i neprijateljstvo nešto je slučajno i tek usput opisano. Indijanci su ljudožderi i ljudi koji žive bez vjere i zakona, no oni mogu biti i kršćani, a onda postaju dobri i plemeniti.

Opisujući Macao, spominje i kineske običaje, ali najviše govori o prostituciji i o zlatnom pojasu nevinosti koji se djevojkama stavlja do braka. Potom izvještava o oblicima udvornosti i ceremonijalu na sudu i pred drugim organima vlasti. U to je vrijeme Ordóñez već svećenik. U Vijetnamu je razgovarao s kraljem, koji ga je pitao o vjeri u njegovoj zemlji i kralju koji tom zemljom upravlja. Razgovor o kršćanskoj vjeri otkriva vjerska i politička shvaćanja vijetnamskog kralja, no ima i značajke pokušaja njegova obraćenja, koji međutim nije uspio, jer će kralj zaključiti da je kršćanski zakon loš. Drugačije je bilo s kraljevom kćeri, koja je autora izabrala za muža, a kad joj je on kazao da joj ne može biti muž jer je svećenik, predložila mu je da prijeđe na njezinu vjeru, u kojoj takvih zapreka nema. No autor je ipak uspješni misionar, koji u Vijetnamu propovijeda Evanđelje, obavlja krštenja, osniva samostane. Ipak, na posljetku je osuđen i prognan iz zemlje, čime, međutim, ne prestaje njegova borba za duše, s uspješnim obraćenjima. Ordóñez svoj putopis nastavlja opisima novih putovanja, na kojima se često susreće s gusarima na moru, te svojih bravuroznih dvoboja. Plovio je u Indoneziju, pa u Indiju.

Ovo djelo katkad poprima značajke memoara, osobito u epizodama u Vijetnamu, kad autor vodi razgovor s kraljem. No upitno je radi li se pritom doista o velikim povijesnim događajima, kakve biraju pisci memoara, izostavljajući svakidašnjicu, jer je pisac u svakidašnjici jednak čitatelju pa bi, opisujući je, žrtvovao dojam

⁵ Ignacio B. Anzoátegui, *Prólogo djela Pedro Ordóñez de Ceballos, Viaje del Mundo*, Madrid, 1947.

veliĉine koji pobuđuju memoari i lišio se mogućnosti falsificiranja stvarnosti i povijesti.⁶ Njegovo fabuliranje daleko je od problema španjolske kolonijalne ekspanzije i ostavlja sumnje u istinitost ispri-povijedanoga. To općenito vrijedi za autobiografiju, koja se oslanja na uspomene i time na pomiĉnu osnovu, koja otvara mogućnost iluzi-jama i iskrivljanju stvarnosti.⁷ Iza sumnji u istinitost Ordóñezova pripovijedanja ne stoji ipak njegovo samozavaravanje ili taština, nego prije pokušaj da privuĉe ĉitatelja, što otkrivaju brojni romaneskni elementi u njegovu pripovijedanju, osobito epizoda s vijetnamskom princezom, koja se u pisca zaljubila pa ga hoće za muža. Ovaj autobiografski putopis znatno se približio romanu time što je izbrisao granicu između poezije i zbilje, koja i nije toliko vaŹna ako autor ne piše o presudnim povijesnim događajima, kakvih u njegovu stoljeću kao da nije mnogo ni bilo, nakon otkrića i osvajanja Meksika ili Perua. No zato se u putopisu pojavljuje nepovijesna autorova liĉnost, sa svojom inicijativom i autorskom poduzetnošću.

Ovaj autobiografski putopis i strukturalno se približio romanu toga doba, koji se gradi nizanem epizoda, po uzoru na aleksan-drijski. No to je i prednost, jer nizanje događaja oŹivljava opise, koji mogu biti i dosadni. I pikarski roman sastoji se od nanizanih epizoda, pri ĉemu nije vaŹno koliko ih ima. Tu nam moŹe nešto reći i galantni roman o Franji Trenku u austrijskoj i njemaĉkoj knjiŹevnosti, koji je zapoĉeo s Trenkovim memoarima, a nastavio se tako da su memoarima dodavane nove epizode, pa je roman bujao.⁸ Pikarski roman, kao anonimni *Lazarillo da Tormes*, je pogled u svijet odozdo, koji upozorava na *status corruptionis* toga svijeta, ali ne nudi rješenja, što stvara napetost i postavlja pitanje ĉudoređa. Ordóñezov autobiografski putopis nije ĉudoredno problematiziran pa u njemu Źelja za zabavljanjem preteŹe, a autor ipak svoje doŹivljaje opisuje s neke distance i nikad se ĉuvstveno ne angaŹira u zbivanjima. Ni njegova poboŹnost nije naglašena i nema dubljeg obrazloŹenja. On ipak daje dosta istinitu, pa i preciznu sliku i doŹivljalj svijeta. Svijet nije više kao u putopisu XVI. st. prostor za pljaĉku i nesluĉeno bogaćenje, nego prostor na kojem se mogu odvijati, i odvijaju se, vjerojatne, pa i gotovo nevjerojatne pustolovine, u ĉemu se ova autobiografija pribliŹava viteškom Amadis-romanu. Bogatstvo ispriĉanog ĉesto zamara, tekst se doimlje pretovarenim i

6 André Maurois, *Aspects de la Biographie*, Paris, 1928., str. 138.

7 G. May, *Op.cit.*, str.81.

8 Ivan Pederin, "Zaĉinjavci", *štioci i pregaoci, Vlasite snage i njemaĉke pobude u hrvatskoj knjiŹevnosti*, Zagreb, 1977., Franjo Trenk kao knjiŹevni mit, str. 175-225.

čita se sa zanimanjem i zamorom u isto vrijeme, što su stilske značajke barokne književnosti i baroka općenito. No ovaj putopis nema, poput Amadis-romana, naglašeni stališki karakter, nego traži čitateljstvo u mnogom širim slojevima.

3. AFRIKA I INDIJA

Godine 1613. izišlo je u Lisabonu djelo Francisca d'Andradea pod naslovom *Cronica do muyto alto e muito poderoso rey destes reynos de Portugal dom João III. desde nome*. Ta kronika o kralju Ivanu III. počinje s njegovim rođenjem, krštenjem, djetinjstvom i odgojem. U XVII. poglavlju kralj saznaje o kretanju španjolskih brodova i poduzima mjere da ih suzbije. U XXII. poglavlju kralj šalje brodove u Hormuz. Pisac opisuje opremanje brodova, te potom utvrdu i vojnopomorsku bazu u Hormuzu, osvajanje te utvrde i ubojstvo arapskog zapovjednika Raisa Xemesina. Opisom tih događaja kraljev životopis prelazi u opis portugalske kolonijalne ekspanzije i vojnih pothvata na moru u Indiji. Slično se može kazati i za djelo Luysa Coelha de Barbude pod naslovom *Empresas militares de Lusitanos* (Lisabon, 1624.) Djelo je napisano na španjolskom (*castellano*), jer je autor portugalski smatrao vulgarnim jezikom, pa nastoji imitirati grčke i rimske pisce. Djelo je povijesnog karaktera pa pisac opisuje kako su Portugalci istjerali Arape, kako su se odvojili od Kastilije i Leóna i stvorili svoje kraljevstvo. Nastavlja s opisima portugalskih ekspedicija u Indiju, gdje su širili Evanđelje. Tako njegova povijest prelazi u povijest otkrića i prikaz putopisa koji su mu služili kao izvor. No knjiga je i povijest portugalske diplomacije u prekomorju. Diego Cam, koji je 1481. otkrio Kongo, doveo je u Portugal nekoliko crnaca da nauče portugalski i o svojem boravku u toj zemlji izvijeste svojega kralja kad se vrate u Kongo. Odmah nakon njihova povratka kongoanski je kralj počeo razarati idole. Coelho je vjerovao da je rijeka Zaire povezana s Nilom. Tako putopis privremeno postaje poviješću misionarenja u Kongu, eda bi se pisac nakon toga ponovno vratio povijesti otkrića i osnivanja utvrda u prekomorju. Iz te povijesti nastaje portugalski nacionalni mit, s težištem na odvajanju od Kastilije i Leóna i na junaštvu Portugalaca, koji sabljom i Evanđeljem osvajaju svijet, vođeni Providnošću i milošću Božjom. Slijedi opis arapsko-portugalskog suparništva zbog trgovine. Scena ove putopisne povijesti je čitav svijet i sva svjetska mora, što svjedoči o snazi i veličini Portugala.

Zanimljiv putopis napisao je Jean Mocquet, *Voyages en Afrique, Asie, Indes orientales & Occidentales* (A Paris, 1617. chez Jean de

Heuqueville, rue Saint-Jacques, a la Paix). Mocquet je sebe opisao kao kustosa Kraljevog kabineta rijetkosti, *garde du Cabinet des singularites du Roy, aux Tuilleries*, a svoje djelo posvetio je najkršćanskijem kralju, Ljudevitu XIII.

Započinje svoj putopis zahvalom Bogu što se vratio živ i zdrav s dalekih putovanja, te može do kraljevih nogu položiti putopis. Ističe da je i Abrahamu Gospodin naredio da putuje. Bog uopće ne želi da mi uživamo u ograničenim zabavama svoje zemlje, nego želi da putujemo kako bismo u drugim zemljama vidjeli što je tamo dobro, a što loše. Putovanje je dakle pogled u svijet s višeg zrenika, nešto vrlo slično školovanju. Potom autor daje prikaz Božjeg univerzuma, opisuje ekvinocijalni pojas kroz koji prolazi Sunce, onda Rakovu, pa Jarčevu obratnicu, među kojima je smješten žarki pojas. Pristup je dakle znanstveni, te autor stoga navodi i sve zemlje i krajeve Zemljine kugle.

Autor nije moreplovac, već se kao putnik ukrcao na brod u luci St. Malo u Bretagni, 6. listopada 1601. Bio je to brod koji je prevezio sol. Na putovanju je susreo i engleske gusare, s kojima je pregovarao dok kapetan gusarskog broda nije zaključio da se napad ne isplati i otplovio. S drugim gusarskim brodom valjalo je ući u okršaj, ali se kapetan uspio oprijeti i nastaviti putovanje.

Brod je stigao u Libiju, te Mocquet opisuje trgovinu i pučanstvo te zemlje. Potom opisuje pokušaj jednog francuskog kapetana da u luci zarobi jedan portugalski brod, ali mu kapetan putopišćeva broda to nije dopustio. Na otoku Madeiri posadi nije dopušten silazak s broda zbog sumnje da je zaražena kugom. Mocquet je opisao položaj i veličinu grada Funchala, plodnost tla, vinograde i voćnjake i usporio Madeiru s Elizejskim poljanama i zemaljskim rajem, koji je za nj biblijska predaja, a ne pokušaj usklađivanja otkrivenoga s predajom, kao što je to primjerice za Kolumba. Vratio se u Francusku, a onda 1604. ponovno krenuo na put, ovaj put duž zapadne obale Afrike. Urođenici su dolazili do broda kad bi pristao uz obalu i trgovali, a noću bi se zavlačili u pijesak i ondje spavali. Mocquet opisuje njihovu bijedu i siromaštvo. Brod je nastavio putovanje prema ušću Amazone. Ondje su susreli brod sa 17 golih Indijanaca okićenih perjem, koji su se vraćali s nekog vojnog pohoda. Njihov vođa lijepo je i uglađeno s njima razgovarao i savjetom im pomogao da se usidre. Tada je počela trampa, pa je Mocquet opisao oružje urođenika, neko piće od palminih oraha koje su im ovi nudili, njihovu hranu i način na koji su je pripremali. Kralj im je tumačio koje plodove mogu jesti, a koji su otrovni. Autor je opisao i jednu mladu Indijanku koja je bila posve gola. Pleme Caripona živjelo je u neprijateljstvu sa Caribima, koji su bili ljudožderi, pa je kralj molio

da mu pomognu u ratu protiv Cariba. Autor se vratio u Francusku, ali će uskoro opet stići na ušće Amazone. Ovaj će put opisati donji tok te rijeke. Pronašao je neki otok gdje su se žene svakog travnja sastajale s muškarcima. Kad bi poslije toga rodile, zadržale bi samo žensku djecu, dok bi mušku dale očevima kad bi navršila godinu dana. U spolnim odnosima Indijanaca nije bilo reda, čovjek je mogao leći i sa sestrom. Mocquet je opisao plovidbu uz Amazonu, koju je dopunio crtežima i ilustracijama golih Indijanaca kako idu šumom i traže plodove. Žene su mazale tijelo sokom nekih plodova kako bi bile ljepše.

Novo putovanje odvelo je Mocqueta na zapadnu obalu Afrike, gdje je vidio trgovce koji su sobom vodili okovane engleske zarobljenike, našao je nekog portugalskog renegata i Portugalce koji su 13 do 14 godina bili u ropstvu u Maroku. Opisao je Maroko i njegov ustroj, sudovanje. Muškarci su mogli imati onoliko žena i prilježnica koliko su ih mogli hraniti. Kralj je imao četiri žene i mnogo prilježnica. Kad bi mu se prohtjelo, doveo bi ih sve da se pred njim kupaju gole, pa bi izabrao jednu za tu noć. Onda je opisao kuće, osobito njihovu unutrašnjost, namirnice, ribu, grožđe, ratove među šaicima i javno smaknuće jednog izdajice, koji je stavljen u top i ispaljen kao tane. U Maroku je vidio mnogo kršćanskih robova koji su se prodavali na tržnici. Jedna kršćanka obratila je kćer svojega gospodara na kršćanstvo. Kad je kralj to saznao, kaznio je neofitkinju smrću. Ona se hrabro držala i nije se htjela odreći svoje vjere, čak ni po cijenu udaje za nekog velmožu.

Sljedeće putovanje odvelo ga je u Mosambique, Gou i drugdje. Na putu je opisao susret s nekim morskim čudovištem koje je bilo vrlo veliko, puhalo je i roktalo i imalo sedlo. To je vjerojatno bio kit. Autor je izišao na kraj s njime, no potom je uhvaćen i predan kapetanu nekog portugalskog broda koji ga je stavio u lance. U tamnici je obolio od skorbuta, portugalski su ga vojnici pokušali silovati i pokrali su ga. Opisao je potom lov na slonove, koje se plašilo udaranjem kamena o kamen. Autor je u pripovijedanje utkao novele, što se susreće u onodobnom romanu, primjerice, u Cervantesovu *Don Quijoteu*. Tako pripovijeda o nekoj ženi iz odlične genovske obitelji, koja je imala crnog roba pa je rodila crno dijete. Muž ju je htio ubiti, pa je utekla roditeljima i dala dijete da ga izlože. Dijete nije ubijeno, a otac mu je otišao u Alžir i prešao na islam. Poslije su dijete uhvatili gusari i prodali ga u Alžiru slučajno upravo njegovu ocu. Otac je prepoznao sina, odlučio se vratiti u Genovu i pomiriti sa ženom, ali su ga na putu uhvatili gusari i ubili zajedno sa sinom. Bila je to novela strukturirana poput Cervantesovih *Novelas ejemplares*, u kojima pretežu zapleti, osobe koje su gusari bili zarobili susreću se

poslije u saraju, bježe i sl. Takvih je novela nekoliko u ovom djelu, a njihovo je značenje u tome što su sve smještene u prostore prekomorskih zemalja. Mocquet donosi neke pojedinosti o afričkim jezicima, o morskome psu s mnogo redova zuba, koji napada ljude u moru, o muslimanskim hodočasniciima koji su putovali na Muhamedov grob. Opisao je pagode i ratne običaje u Goi, te kako je tražio stan i pogađao se sa stanodavcem. Pripovijeda o djevojkama koje ako se žele udati, moraju potražiti muškarca koji će ih deflorirati jer se djevica ne može udati. Opisuje ples u pagodama, običaj spaljivanja pokojnika na lomači, na koju se mora baciti i njegova udovica, jer se inače smatra sramotnom, potom obredna kupanja velikog broja ljudi, način prehrane. Brahmani ne jedu ništa što je živo, nego se hrane pretežito rižom i mlijekom, a krava je sveta životinja. Portugalci su iskorištavali Indijce, robove okrutno kažnjavali bičevanjem, a onda im na rane stavljali sol i kiselinu. Mocquet je saznao da je tajlandski kralj kaznio svoje priležnice koje su se zadovoljavale umjetnim penisima tako da je svakoj objesio takav penis na bedro i poslao ih na ulicu.

Portugalci su krstili svoje robove, a onda su s njima loše postupali. Indijci su mrzili Portugalce zbog njihove škrtosti i pohlepe za novcem. Zbog svega toga Indijci su se nerado krstili, a inače su bili skloniji Francuzima, Flamancima i Škotima. Pisac potom putuje u Macao. Kineze je opisao kao marljive ljude, ali vrlo suptilne varalice. U svakoj ulici radile su zanatlije drugog zanata. Kad su ženili djecu, doveli bi ih u jednu prostoriju, gdje bi djevojkama pokrili oči, a momci bi ih onda birali. Portugalci su nastojali dobiti kineske djevojke za robinje, jer su bile vjerne i marljive. Otimali su ih i prodavali. Mocquet je opisao kinesku kuhinju i stolne običaje. Opisao je djelatnost isusovaca, koji su obavljali mnoge diplomatske misije. Na kraju je oputovao i u Svetu zemlju, gdje je posjetio biblijska mjesta, Jakovljevu kuću, Josipov bunar, opisujući kako su kršćani ondje ugnjetavani.

Mocquet je putovao trgovačkim brodovima kao privatna osoba povezana s kraljem, u namjeri da proširi svoje obrazovanje. Svijet je za njega bio nešto relativno, što valja uspoređivati s Europom. Usporedbe prekomorskih zemalja s Europom, postat će vrlo česte u prosvjetiteljstvu, štoviše, postat će temeljem europskog doživljaja svijeta i europske samokritike. Putovanje je za Mocqueta postalo sredstvom stjecanja znanstvene spoznaje i potrebom znanstvene orijentacije u svijetu. Europa nije više bila svijet za sebe, niti je prekomorje bilo prostor za pljačku i pustolovinu, već je postalo prostorom koji će Europa gledati da bi vidjela sebe. Znanost koja sada djeluje u putopisu ipak je humanistička znanost, a ne više

kozmiologija i astronomija, kao u mnogim putopisima prethodnog razdoblja. Ta znanost je u interesu krune, jer Mocqueta šalje kralj, koji i financira njegova putovanja.

Pietro della Valle napisao je opširni putopis pod naslovom *Viaggi di il pellegrino descritti da lui medesimo in lettere familiari all'erudito amico Mario Scipano* (Mleci, 1681.). Valle nije bio moreplovac, nego erudit, koji je na engleskom brodu putovao iz Basre u Indiju pošto je prethodno dobro proučio Plinijevu *Historia naturalis*, te Strabona. Opažao je različite stvari, pisao o engleskim kitolovcima, o suparništvu između Engleza i Portugalaca, o Englezima koji dovode ljude i žene u svoju koloniju Sokotru. Pristup Indiji otvorio mu je Strabon. To je značajka koja će putopis kao poluknjiževni rod odrediti u budućnosti. Naime, putopisac nekoj zemlji u pravilu pristupa preko djela koje je o njoj već napisano, točnije, putopisac koji namjerava nekamo putovati, najprije pročita nekoliko djela o toj zemlji i ta djela određuju književni kanon putopisa. Toga je bilo i ranije, no starokršćanski hodočasnici svojim su djelima stvorili i ustalili itinerare na koje nije utjecalo samo čitanje starijih putopisnih izvješća, nego puno više smjerovi plovidbe i trgovine kojima su se kretali i hodočasnici. Obrazovani Kolumbo poznao je staru kozmiologiju, ali je susret s Amerikom za nj postao neuspjeh pokušaj da pročitano izmiri s otkrivenim. To je postalo razlogom što u putopisima XVI. st. jedva naziremo starije putopise. Valle prije puta čita Plinija i Strabona i time stvara pravilo putopisne književnosti. U Indiji nalazi mnogo Nizozemca koji ne mogu naći europskih žena pa se žene Indijkama, Sirijkama, Armenkama. Portugalci nastoje tome doskočiti pa šalju Portugalke svojim ljudima u Indiju, no dogodi se da te transporte žena zarobe Nizozemci i odvedu ih u svoju koloniju Surat, da ih udaju za svoje ljude. Surat je središte nizozemske trgovine. Valle među misionarima nalazi armenskog katolika koji je k tome i tumač, koji govori i perzijski. Sam Valle poznao je perzijski, arapski i turski. Narod je u Suratu dijelom muslimanski, a dijelom brahmanski (Valle piše *gentile*), a brahmance smatra animistima. Tako opisuje neko stablo koje brahmanci smatraju svetim pa ga nitko ne smije dirnuti. Po Vallea je u Surat došao nizozemski glavar (*commendator*) i odveo ga da vidi vrtove i grad. Opisuje način na koji se Indijci naoružavaju, njihovu hranu i kuhinju, način odijevanja. Pisao je o Tamerlanovim osvajanjima, opisao je dvor i kraljicu Nurmahal, trgovinu pamučnim tkaninama koje se izvoze na zapad do Aleppa, o alkoholnom piću tari. Žene su u Indiji, piše Valle, hodale napola nage. Opisuje grad Cambrai i vjerske obrede, običaj spaljivanja pokojnika. Opisao je i muslimanske plesačice, upoznao je jednog brahmana koji je znao

portugalski, Brahmnu s glavom slona. Brahma je sin Mahadejev. Otac ga je ubio, no potom se pokajao pa ga je oživio tako da je skinuo glavu slonu i stavio je sinu. U jednom hramu posjetio je brahmana i razgovarao s njim preko portugalskog tumača. Brahman je imao mnogo učenika pa ga je Valle usporedio s Diogenom Laertom i Pitagorom. Stanovništvo Indije dijeli se na kaste, a najvišu kastu, kastu filozofa, čine brahmani. Valle je kod Herodota i Diodora tražio veze između Indije i Egipta u starom vijeku. Četiri osnovne kaste su brahmani, vojnici, trgovci i zanatlije, od kojih se izdvajaju potkaste. Indijci vjeruju u seobu duša. Brahmane uspoređuje s levitima u Izraelu. Više kaste ne dopuštaju nižima ni da ih dirnu, i nitko ne jede zajedno s osobom iz druge kaste. Valle je zamijetio isposnike koji su grijehom smatrali ne samo preljub nego općenito odnos sa ženom. Potom je opisao bračne običaje. Udovci su se ženili, a onaj koji s jednom ženom nije mogao imati djece, smio je uzeti drugu. Rastava je bila dopuštena u slučaju preljuba; udovice su živjele raspušteno. Kad bi umro knez (radža), udovicu bi spalili zajedno s njime. Valle je pribivao takvom spaljivanju i opisao je lomaču. Brahmani jedu samo biljnu hranu, a prije svakog jela moraju oprati čitavo tijelo. Druge kaste jedu meso, ali ne kravlje. U Indiji je bio jak utjecaj isusovaca. Valle je opisao i majmune, koje su vojnici Aleksandra Velikoga bili zamijenili za ljude.

Valle je bio filolog baroknog tipa, pa je kazao nešto i o jezičnoj situaciji u Indiji. Portugalski je bio otprilike *lingua franca*, s kojom se moglo posvuda proći, no u mogulskim dijelovima Indije bio je proširen perzijski, koji je k tome bio i dvorski jezik, a učeni Valle znao je perzijski. Opisao je obredna kupanja u rijekama, gole joge u hramovima koji su se bavili gatanjem, a poznavali su ljekovite trave. Valle je dosta napisao o njihovim duhovnim vježbama. Isusovci su učili indijski i prodirali su na *Zeilan* (Šri Lanka) u kojem je Valle prepoznao antiknu Taprobanu. U Indiji je doznao o isusovcu Joãu de Lucerni, koji je napisao životopis sv. Franje Ksaverskoga, iz kojeg je djela Valle saznao nešto o vjeri Indijaca, koja ga je živo zanimala. Potom je opisao indijsku glazbu. Putovao je odjeven u perzijsku odjeću, ali se u Goi odijevao europski i družio se s isusovcima iz tamošnjeg isusovačkog kolegija. Valle je imao ugleda u Kini pa ga je primio indijski potkralj Francisco da Gama, unuk Vasca da Game. Potom je otplovio na jug portugalskim brodom, bojeći se gusara, te spomenuo mnoge franjevačke, augustinske, dominikanske i isusovačke crkve, te crkve bosonogih karmelićana. Portugalci su se povlačili pred Nizozemcima i Englezima, no Goa je ipak bila odskočna daska za misije u Kini i Japanu u doba kad se spremala kanonizacija Ignacija Loyole i Franje Ksaverskoga. Valle je saznao

nešto i o kineskoj pismenosti, koju je usporedio s grčkom i židovskom, nalazeći da je teška i nepraktična; potom je pisao i o japanskoj pismenosti.

Opisao je obredna pranja na kojima su se muškarci i žene svlačili jedni pred drugima. Opisujući oružane snage, primjećuje da jedni imaju samo sablje, drugi samo lukove, treći samo koplja, no tvrdi da je svaki vojnik vještak u svom oružju. Opisao je hramove i vjersku poduku u njima, kipove u njima, od kojih su neki imali istaknuta spolovila, kao i svećenike koji u hramovima plešu. Valle piše o posjetu portugalskog poklisara, u čijoj se pratnji nalazio, kraljevskom dvoru, što mu je prilika da podvrgne oštroj kritici portugalsku politiku u Indiji. Za kraljicu kaže da izgleda kao pralja ili kuharica, dvor je za njega sve prije negoli sjajan. Autor je poveo s kraljem razgovor o vjeri i doznao da Indijci štuju jednog boga. Nato je kralj kazao Valleu da bi rado jeo s njime, ali ne zna dopušta li Valleu to njegova vjera. Obradovao se kad je doznao da vjera tu ne čini zapreka. Jelo se rukama. Valle se iznenadio kad je opazio da Indijci ne nastoje obratiti strance na svoju vjeru, jer smatraju da je vjera vezana s rasom i čovjek je ono što je čim se rodi.

Valle je poslije sreo nekog Židova iz Hormuza, koji mu je kazao nešto o političkim prilikama u Perziji. Potom je u povodu nekog sukoba engleskih brodova s mogulskima kritizirao i englesku politiku u Indiji, a spomenuo je i česte sukobe Portugalaca i Nizozemaca na moru. Potom je otputovao u Basru i odatle izvijestio o kršćanima, pribivajući jednoj misi. Tamošnji kršćani nisu imali drugih sakramenata osim krštenja, koje je po njegovom mišljenju bilo Ivanovo, a ne Kristovo, pa je pomišljao da su heretici ili Židovi koje je pokrstio Ivan.

Valle je bio plemić, tip učenog baroknog filologa orijentalista, s dobrim znanjem bogoslovlja i sa zanimanjem za druge vjere. Indijsku vjeru doduše smatra lažnom, ali je ne napada i ne osuđuje, nego joj pristupa sa zanimanjem.

4. MISIONAREVI ZAPISI U AFRICI

Za razliku od Vallea, koji je bio svjetovnjak i plemić, Dionisije Carli iz Piacenze bio je misionar kapucin. Napisao je putopis *Il Moro trasportato nell'inclita città di Venetia ovvero curioso racconto de costumi, riti, e religione de popoli dell'Africa, America, Asia & Europa* (Bassano, 1687., Appresso Gio. Antonio Remondini).

U uvodu (*Lo stampatore a chi legge*) izdavač ga je po tome što je širio vjeru usporedio s Kolumbom. Tada je *Sveti zbor za rasplodjenje*

vire, kako se u onodobnom hrvatskom jeziku zvala *Sacra congregatio de propaganda fide* u Rimu, donio odluku da se pošalje misija u porječje rijeke Kongo i u Angolu pa je u Zaire poslan Carli. Carli je opširno opisao kako se oprostio od prijatelja, opisao je i svoju molitvu pred odlazak na brodu iz Genove, vjetar, raspored dana, doba kad se na brodu čitala misa, susret s ponekim turskim brodom u doba kad su Englezi bili turski saveznici. Potom je opisao Gibraltar, pa Lisabon, utvrde, razvijenu trgovinu s Brazilom, bratovštine, svečanosti. Sve je to uvod koji svojom širinom daje težište opisu putovanja ne praveći nikakav izbor pojava i događaja. Carli je opisivao manje-više sve što je vidio sve do dolaska u Afriku. Opisujući Olindu u Brazilu, naveo je kako su je razorili Nizozemci, ne zauzimajući pritom stava o njima. Autor opisuje viđeno sa stanovitog razmaka i sa svojevršnom ravnodušnošću, koja se bliži načinu pripovijedanja u pikarskom romanu. Pišući o angolskoj luci Luandi, opisao je trgovinu robljem, potom isusovce i njihove škole, bosonoge karmelićane i franjevce trećorece koji u misijama rade s urođenicima. Grad je bio lijep, kuće bijelaca su od kamena, a crnačke su pokrivene palminim lišćem. U gradu živi oko 5000 bijelaca i mnogo crnaca, koji su u položaju podložnosti prema bijelcima, obavljaju različite zanate, a bijelcima nose čak po dukat dnevno, što je teško vjerovati, jer je dukat vrijedio mnogo. Crnci kleknu kad govore s gospodarom. Opisao je prehranu, čudio se što u Luandi ne uspijevaju ni žito ni vinova loza.

Slijedi najvažniji dio knjige - opis crnaca animista koji su ljudožderi i među kojima je iznimno rašireno čedomorstvo. Plesovi muškaraca i žena djelovali su mu erotski. Crnci su osim ljudskog mesa jeli još miševe, skakavce, zmije, crve i druge nečiste životinje. Kod Carlija je živa svijest o propisima prehrane koji se čitaju u Mojsijevom zakoniku. Crnci ne vole rad, tvrdi Carli, ali vole rat, koji im obećava ratni plijen, a djecu prodaju u ropstvo za bocu alkohola. Njihova medicina je čaranje. Pred neki ratni pohod plešu posebni ratni ples, koji se završava ubojstvom ljudske žrtve, kojoj sišu krv i na kraju je pojedu. Na plesovima se pije palmino vino, pa autor opisuje njegovu proizvodnju. Kaže da se portugalski jezik širi među crncima.

I ovaj je putopis anegdotiziran, pa Carli primjerice opisuje kako je lav nekog napao i kako je ubijen iz puške, te mnogobrojne druge zgode.

Opisao je svoj misijski rad, te ističe da je svakog dana krstio djecu. Napisao je nešto i o jeziku crnaca, citirajući molitvu *Salve regina* na njihovu jeziku, ali sam ga nije naučio pa je propovijedao uz pomoć tumača.

Carli je obolio, vjerojatno od malarije, i potom otplovio u Brazil, brodom koji je onamo prevezio robove. Bilo ih je mnogo, više negoli bijelaca, pa su svi bili okovani u potpalublju, žene i muškarci, da ne bi napali posadu. Okovani crnci vjerovali su da će ih bijelci ubiti kako bi od njih napravili ulje. Bilo je vrlo toplo i u potpalublju se širio užasan smrad. Carli je smatrao da te ljude valja poučiti vjeri i krstiti. Na putu su umrla 33 crnca, što je bilo malo, jer bi ih obično umrla polovica. Tijekom putovanja ponestalo je hrane pa se lovila riba. Kapetan je odlučio pobiti polovicu crnaca jer za njih nije bilo hrane, ali se Carli tome usprotivio.

Poslije je Carlijev brod na povratku susreo jedan turski brod s kršćanskim robljem, te se razvila bitka, u kojoj su Turci savladani, a robovi oslobođeni.

Carli će poslije, 1678. godine, na generalnom kapitulatu u Rimu biti imenovan misionarom u Gruziji, pa je otplovio na Maltu i Cipar, gdje je posjetio mjesnog agu. Ciparske Grke opisao je kao vrlo neugodne trgovce. Opisao je i kršćane u Siriji. Kršćanske žene nikad nisu odlazile u crkvu, svećenici su im dolazili u kuću i podučavali ih u vjeri. Opisao je dalje niz pojedinosti, hranu, vino, običaje za stolom, Turke kao loše vojnike, kojih je uvijek deset na jednog kršćanina.

Ovaj putopis svjedoči o misijskoj ekspanziji kršćanstva i politici Svete Stolice u to doba. Svijet je prikazan kao šarolik, s mnogo pojedinosti, ni dobar ni loš, pripovijedanje nije prožeto idejom ili ideologijom, a misioniranje je prikazano kao posao gotovo poput svakog drugog. No čovjeka animista putopis ipak pokazuje u vrlo lošem svjetlu. On je ljudožder, sklon čedomorstvu, prodaje svoju djecu, općenito, živi poput životinje. No ni život u uljudbi koju donose Portugal i kršćanstvo ne obećava urođenicima mnogo više: oni doduše prestaju živjeti kao životinje, ali žive kao robovi. I samo misioniranje upitno je i izvanjsko, jer Carli nije znao jezika urođenika, čak je pripovijedao s tumačem.

Svi prikazani putopisi pokušaj su da se svijet sredi i da se Europljanin i kršćanin u tom svijetu orijentira. Pritom glavnu ulogu imaju humanističke znanosti, kultura, povijest i vjera, u mnogo većoj mjeri negoli u putopisima XVI. st., koji su vezani za egzaktne znanosti. Nastoji se stvoriti općenita slika o prekomorskom čovjeku, najčešće na osnovi njegove vjere, koja se uspoređuje s kršćanskom, dakako, na štetu one prve. No taj opisani svijet katkad je neljudski, pravi pakao i potreban je nemjerljiv napor da se on napravi boljim, no taj se napor ne navješćuje u ovim putopisima.

Ovaj putopis približava se pustolovnom romanu XVII. st., s mnogo opisa putovanja morem i kopnom, s neočekivanim susretima i

borbama. Mana je tih djela da dovode do ekstrema konvenciju koja sve paralizira, akciju, psihologiju i stil.⁹

5. PUTOVANJA KAO OBLIK OBRAZOVANJA I ZABAVE

Krajem XVI. st. pojavljuje se nov način putovanja i novi tip putopisa. Fynes Moryson (1566.-1630.), obrazovani Englez, mnogo je putovao, često i pješice, dok nije postao tajnikom lorda Deputy of Ireland. Najprije od 1561. do 1591. putuje u Njemačku i Italiju, pa u Austriju i Poljsku. Potom od 1595. do 1597. putuje preko Italije do Jeruzalema. U Jeruzalem je vjerojatno putovao zbog svoje pobožnosti, no i da upozna i vidi svijet, pa i za njega putovanje postaje oblikom obrazovanja. Na Rabu je npr. u drugoj polovici XVI. st. sve manje hodočašća, a sve više putovanja zbog zadovoljstva.¹⁰ Moryson je svoj putopis napisao na latinskom, no taj latinski izvornik je izgubljen, ali je sačuvan engleski prijevod, koji je načinio sam Moryson.¹¹ To je *An Itinerary written by Fynes Moryson Gent (...) containing his ten yeeres travell (...)* (London, John Beale, 1617.). Moryson je opisao teškoće svojega putovanja na konju, i to ne samo u namjeri da sačini itinerar nego i da istakne svoje osobne doživljaje, upornost pri savladavanju teškoća i same teškoće. Nije putovao samo na konju, nego primjerice i u brodiću niz riječne brzace. Opisivao je i birokratske teškoće putovanja, primjerice kako je morao ishoditi svjedodžbu o zdravlju da ne bi morao ležati 40 dana u karanteni, pregovaranje i pogađanje s kočijašima, teškoće kod učenja talijanskog jezika, susrete sa zemljacima u Italiji, susrete s domaćim ljudima. Ova knjiga spada među najranije itinerare, dakle upute budućim putnicima, no ona dovodi autora s čitateljem na čvrsto tlo realnosti i svakidašnjice putovanja, udaljava ga od romanesknih pustolovina Ordóñezova putopisa i u putopis uvodi svakidašnjicu. Moryson je ipak bio obrazovan i načitan, poznavao je grčku i rimsku književnost; u Cumi je primjerice našao pećinu u kojoj je prebivala Sibila pa je odmah citirao i odnosno mjesto iz Vergilija, u Avernusu je razmotrio razvaline Merkurova hrama i time u putopis uveo duh znanstvene kritičnosti. Kao priručnik mu je služilo djelo Leandra Albertija *Descrittione di tutta Italia* (1550.). Moryson je izvijestio i o

⁹ Henri Coulet, *Le Roman jusq'à la Revolution*, Paris, 1967., str. 140-141.

¹⁰ Ivan Pederin, *Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. st.*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 36 (1994.), str. 145.

¹¹ Manfred Pfister, *The Fatal Gift of Beauty, The Italies of British Travellers, An Annotated Anthology*, Amsterdam - Atlanta, GA, 1996., str. 505.

Michelangelu i njegovu radu, ali tako da je ispričao nekoliko anegdota o umjetnikovim svađama s papom, njegovim naredbodavcem i mecenom, ističući da je Michelangelo mogao sebi dopustiti ono što nitko nije mogao jer je bio velik umjetnik. Talijane je ipak opisao negativno: ovi potomci Rimljana, koji su osvojili svijet, danas su efeminirani i uživaju u ljepotama svoje zemlje, umjesto da čine velika djela kao njihovi preci. U ovom se putopisu pojavljuje obrazovan čovjek koji putuje da bi utro put i stvorio vodič za druge obrazovane ljude što će ga slijediti na putu po Italiji. Putovanje sada postaje oblikom obrazovanja, a nazire se i zajedništvo obrazovanih, koje ujedinjuje ukus i ljubav prema znanosti i umjetnosti, odnosno čitanje putopisa.

U to doba putovanje kopnom postaje organizirano, a usavršavaju se i sredstva putovanja. Kola su poznavali Sumerani još 3000 prije Krista, s rudom koje je bilo samo oko 3 cm iznad tla, pa su se takva kola teško okretala. U Egiptu su se kola upotrebljavala u ratu i lovu, pa i za putovanja. Perzijanci su gradili poštanske putove, a poslije i Rimljani, kao Via Appia, od Rima do Capue i dr. U srednjem vijeku, sve do početka XV. st., kola su bez opruga i neudobna. Onda je u mjestu Kocsu u Mađarskoj konstruirana kočija s oprugama od remena, koja s vremenom postaje sve raskošnija, vuku je po tri konja. God. 1475. je mađarski kralj Ladislav takvu kočiju darovao francuskom kralju, a 1661. je Nicolas Sauvage konstruirao kočiju za dulja putovanja. U kući mu je visjela slika sv. Fiacrusa, pa je takva kočija nazvana *fiacre*. No 1608. tiskan je u Milanu i *Compendio delle poste* Ottavija Cotogne, zamjenika upravitelja pošta u Milanu, s naputcima za putnike i hodočasnike. Sad je sve više obrazovanih ljudi i velikaša koji putuju, pa kočije postaju sve raskošnijima i ukrašavaju se grbovima.¹²

Thomas Coryate (1577.-1617.) bio je ekscentričan čovjek i član *Mermaid Tavern circle*, a cijenio ga je Ben Jonson. Godine 1608. otišao je na putovanje u Francusku, Švicarsku, Njemačku i Nizozemsku, pa u sjevernu Italiju, a većinom je putovao pješice. U Italiji se zanimao za renesansnu kulturu i poglavito za književnost, povijest i filozofiju, ali ne i za umjetnost i politiku.¹³ Napisao je *Coryat's crudities hastily gobled up in five moneths travells (...), newly digested in the hungry aire of Odcombe (...)*.¹⁴ U Mlecima je

¹² Hans Bauer, *Wenn einèr eine Reise tat. Eine Kulturgeschichte des Reisens von Homer bis Baedeker*, Leipzig, 1971., str. 52, 83-84, 89.

¹³ Pfister, op. cit., str. 479.

¹⁴ (London, William Stansby, 1611.; faksimilsko izdanje W. M. Schutte, London, 1978.).

proveo šest tjedana i pisao je među ostalim o kazalištu. Izenadio se da je kazališna zgrada mnogo manja negoli u Engleskoj, a još više se iznenadio kad je na pozornici vidio žene, jer su u Engleskoj toga doba i muške i ženske uloge igrali muškarci. U publici je bilo otmjenih kurtizana, koje su bile tako odjevene da nitko ne bi bio mogao posumnjati da se bave tim poslom, jer su izgledale kao velike dame. Kurtizanama je posvetio mnogo pažnje i prostora pa je najprije istražio etimologiju mletačke riječi (Coryate piše talijanske) *cortezana*, što dolazi od *cortesia*, udvornost. Takvih žena bilo je u Mlecima, pa u Muranu, Malomoccu i drugdje. Coryate smatra da ih je bilo čak dvadeset tisuća, a neke su bile dostupne svakome. Coryate je bio užasnut i smatrao je da će Gospodin kazniti Mletke ognjem s neba kao Sodomu i Gomoru. No kurtizane nisu o tome mislile, a Mlečani su smatrali da nije ni loše što ima toliko kurtizana jer su tako njihove supruge sigurnije od napasnika. Osim toga, mnogo je putnika iz vrlo udaljenih zemalja koji dolaze u Mletke zbog kurtizana, koje izgledaju kao da su došle iz Afroditinih krajeva Paphosa, Knidosa ili Kitere. Kurtizane su osim toga vrlo obrazovane, dobre retoričarke i izvrsne kozerke, njihovi stanovi lijepo su namješteni i po njima je očito da one imaju mnogo umjetničkog ukusa. Coryate su dulje zadržao na opisu tih stanova, u kojima se obično nalazila i slika Gospe s malim Isusom. Njegovo pripovijedanje sad postaje ironično, uz upotrebu latinskih floskula iz jezika crkvene pobožnosti.

Nadalje zamjećuje da se u Italiji ne jede rukama, nego nožem i vilicom. Noževi i vilice iskovani su od željeza, ali u otmjenijim kućama su od srebra. S velikim divljenjem on je do tančina opisao toranj Svetoga Marka, koji je tako visok da ga je katkad moguće vidjeti iz Istre i Hrvatske. Mleci su za nj nešto poput kršćanskog Jeruzalema, no on im ne pridaje nikakve atribute svetosti, nego samo raskoši i ljepote, zadržavajući se osobito na palačama.

Osobitu pažnju Coryate je posvetio Mantovi, kao Verglijevu gradu. Opisao je gradske zidine, zgrade, vrlo prostrane i udobne, palače. Uspoređuje Mantovu s Londonom, koji je doduše veći, ali je Mantova po mnogočemu, primjerice po vrtovima i rijeci na kojoj se nalazi, ispred Londona. Opisujući Mantovu, on neprestano citira Vergilija. Potanko opisuje tržnicu i sve što se na njoj nudi. Građevina za nj nije umjetnina, nego nešto što život čini lijepim i ugodnim, nešto što odražava bogatstvo i raskoš, a raskoš sada postaje potrebom života, koji se želi vidjeti kao lijep i pun zadovoljstava. U putopisu sada nastaje i razvija se pojam urbanosti i kultiviranog života, koji bi trebao prožeti budućnost europskog života, bar do pojave industrijalizma, s masovnim stanovanjem i kultom stanovanja u prirodi.

Opisujući Lombardiju, koju je obišao pješice, kaže da je ona pravi perivoj Italije, jer je krajolik iznimno lijep i zemlja plodna. Kraj je ispresijecan rijekama, zemlja lijepo obrađena, s mnogo voćaka i vinograda.

Italija općenito postaje orijentacijskom točkom i mjerilom za stvaranje pojma ljepote i zadovoljstva, pa putopisi snažno djeluju na život zemalja iz koje putnici po Italiji dolaze.

Onodobno zanimanje za klasičnu starinu našlo je svojega odraza i u putopisima, pa su tako Jacques Spon, liječnik iz Lyona, i George Wheler putovali u Italiju, jadransku Hrvatsku i Grčku, kako bi našli ostatke klasičkih građevina. O tome su napisali putopis pod naslovom *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, Fait aux annés 1675 & 1676 par (... ..)* (A Lyon, 1678.). Oni su izvrsno poznavali klasičnu književnost pa su oboružani time krenuli na put. Prema Kalimahu, Pula je bila kolonija naseljenika iz Kolhide, koji su slijedili Argonaute; potom je Spon o Puli naveo nešto što je napisao Strabon, a potom je opisao sam grad, koji je bio vrijedan opisa jer su za nj znali klasički pisci i jer su se ondje nalazile antičke građevine. Na Korčuli je opisao čagljeve, njihov izgled i ponajprije zavijanje, koje podsjeća na glasanje mačke ili pauna. Ta životinja čuje se dalje na jugoistok, do Efeza i dalje. Spon vjeruje da je to hijena starih pisaca, koja je jednu godinu mužjak, a druge godine ženka. Ipak sumnja u to i navodi da Aristotel također sumnja u ovakve promjene spola.

Tako se u XVII. st. putopis izmijenio u odnosu na XVI. st. U putopisima XVI. st. pojavljuju se moreplovci, osvajači i njihovi pothvati, pa je u prvom planu putopisa njihova slava. No predmet njihova zanimanja su i animisti, koji žive kao životinje pa se javljaju sumnje jesu li oni uopće ljudi ili su životinje. Javlja se slika svijeta kao prostora za pljačku i bogaćenja i slika mora na kojem se zbivaju nečuvvene okrutnosti i opasnosti, što potiru dostojanstvo čovjeka kao djeteta Božjeg. U XVII. st. pojavljuje se Italija i ostali prostori u kojima se odvijala povijest Grčke i Rima, a osobito Rima, kao prostor u kojem će ljudi naučiti kako će svoj život učiniti lijepim i kultiviranim. U prekomorju se pojavljuje nepovijesni čovjek iz svakidašnjice, kao misionar ili vojnik, u nevjerojatnim pothvatima i pustolovinama, koje ipak neće promijeniti hod povijesti, poput otkrića Amerike ili osvajanje Meksika.

Za razliku od većine razmotrenih putopisa iz ovog razdoblja *Les Aventures de Monsieur D'Assoucy (Paris Chez Claude Audinet, Et se vendent au Palais, à l'entrée de Galerie des Prisoniers, à l'Ange Gabriel, MDCLXXVII)* vodi čitatelja u Francusku u kojoj se, prema riječima autora, traže pustolovine poput Odisejevih. Slijedeći tako

knjiška načela, i to prije svega u jeziku, koji je preciozan i slijedi čuda, ali ne kršćanska, nego čuda koja su doživljavali antikni junaci, autor se u posveti s poštovanjem i dvorskom otmjenošću obraća i kralju, jezikom koji odgovara otmjenom dvorskom ceremonijalu. Ističe da je francuski kralj najveći i najsjajniji od svih kraljeva. U uvodu ističe da je on sam junak svojega putopisa, u kojem opisuje svoje pustolovine pod zaštitom Gospodina na nebesima i kralja, te svog anđela. Pa ipak, autor ne piše za kralja, nego za samog čitatelja, s kojim uspostavlja vrlo blizak odnos, izravno mu se obraćajući i pozivajući ga da ga prati do kraja putovanja. Put ga vodi prema Torinu i Lyonu. Potrebu za putovanjem objašnjava ljudskom prirodom i potrebom da se izbjegne dosada i ružnoća života na jednome mjestu. Opisuje ponajprije svoje doživljaje na putovanju, kartašku igru za novac, sitne i krupne lopovluke, susrete s trgovcima. No u toku pripovijedanja o tim pustolovinama, koje su, kao i jezik, na rubu vjerojatnoga, pisac će opisati i francuske pokrajine s njihovim individualnostima i raznolikostima, a i porocima, koje autor gleda očima malog čovjeka, a da ne pokazuje izlaz iz toga stanja. Putopis je blizak šaljivom stilu njegova suvremenika Charlesa Sorela, velikog komičnog pisca baroknog doba.¹⁵

THE TRAVEL BOOKS OF THE BAROQUE
Soldiers, missionaries, pilgrims, politic travellers

Summary

This is a review and analysis of travel books in the XVIIth Century written by Spanish, Portuguese, Italian and English authors. First, the book written by El Inca Garcilaso de la Vega, born out of a concubinate of a Spanish conquistador and an Incaic Princess who has described the Inca Empire, displaying their religion and also how religion functions as a principle of the political assets. This travel book is followed by Pedro Ordoñez Ceballos who travelled all over the world, being first a Spanish army officer and later a priest and missionary. This travel book draws close to an autobiography and is strongly anecdotized so that it raises doubts that most or a part of it is an invention. But, on the other side, this travel book is akin to Cervantes' *Novelas ejemplares* with intricate happenings. This travel book is also permeated with Christian doctrinary auctoral behaviour.

¹⁵ Henri Coulet, *op. cit.*, str. 193.

The travel books by Francisco d'Andrade are akin to chronicles of Portuguese colonial expansion and colonial skirmishes and wars. The books by Luys Coelho de Barbuda describe the endeavours of missionaries in spreading the Gospel in India and many obstacles connected with that spreading. The travel book by Jean Mocquet is not the travel book of a sailor but a passenger on board of some Portuguese ships. It is akin to literature and this time a novel, because of a number of anecdotes. He also reports on the progress made by Christendom among the oversea natives who were modest and saying much about difficulties in spreading the Gospel. The same can be said about the travel books of the Italian missionary Dionisio Carli who also reports on the animist practice of many native tribes in Africa and elsewhere and also on dangers of pirates and their dangers in travelling by sea, on slave trafficking etc. Pietro della Valle was an educated Italian who reported on culture and religion in India. Finally, there is a couple of English travellers who launched a new type of travelling and wrote travel book, aiming to describe the beauties of Italy.